

Юліана Кацемба

ФОРМИ РЕЛІГІЙНОСТІ В «ЧОРНІЙ РАДІ» П. КУЛІША ТА «СПОГАДАХ СОПЛІЦИ» Г. ЖЕВУСЬКОГО

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент О. О. Юрчук

У пропонованій статті проаналізовано систему релігійних виявів у «Чорній раді» П. Куліша та «Спогадах Сопліци» Г. Жевуського на рівні образів та мотивів. Г. Жевуський у «Спогадах Сопліци» показує сарматські традиції, звичаї, шляхетську релігійність. Сарматська версія релігійності говорить, що поляк та католик поняття тотожні. Цю думку зміцнила Барська конфедерація: «Він зрозумів, що, на відміну від Москви, наша національність заснована лише на релігії. Не мудрістю світовою, не філософами він полонізував російські підвладні території, а релігією та побожністю... Як тільки громадяни прийняли нашу віру, одразу виникла необхідність перекласти їх статути на польську мову» [5, с. 17]. Мається на увазі Брестська унія 1596 року. Цікаво, що й П. Куліш у «Чорній раді» згадує події цих років, проте не бачить ніякого просвітительства й побожності, а лише «наругу католиків і унітів над греко-руською вірою» [3, с. 11]. Говорить він про той рік як «нещасливий Берестецький рік», коли «прийшов до Києва Радзивілл із литвинами, усе попалив і пограбував» [3, с. 28]. Після того пропала довіра козаків до поляків, схилилися вони на бік Москви. Автор зазначає, що на стінах дерев'яної церкви в Києві, що її збудував Сагайдачний, намальований Морозенко, який палить костьоли й вбиває поляків, а над ними напис: «А се проклятуші ляхи». Навіть ченці «собі любили мирянам у голову надобувати, що нема в світі ворога над католика. Пали, рубай його, вивертай з конем, то й будеш славен і хвален, як Морозенко» [3, с. 35]. Сомко каже старому Шрамові: «З ляхами в козаків вовіки вічні ладу не буде. Чи гаразд, чи не гаразд, а з москалем нам треба укупі жити» [3, с. 52]. Своєрідними в гавендах є форми релігійності: демонстраційні каяття магнатів, які вирушають у паломництво до Святої Землі, пости та покаєння (напр. у «Канівському замку» описано забобонність, очікування на чудотворне втручання Бога).

4

Шляхтичі вважали, що навіть найбільший грішник може відкупити свої гріхи вагомим матеріальним внеском у парафію чи монастир. Так, як у «Спогадах Сопліци» шляхта вирушає в паломництво до Святої Землі, щоб покаятись у гріхах, так у «Чорній раді» Шрам із сином їдуть на прощу до Києва. В романі вищою є віра православна. Козаки вважають, що Бог лише на їхньому боці, він ненавидить ляхів так, як і вони. Саме невгасима віра допомагала їм переживати всі труднощі: «А наш брат, сірома, у своїй драній свитині щоніч з плачем зове на поміч Бога. Ляхи да недоляшки тонуть було у перинах, п'ють, гуляють, а наш брат, як той невольник до отця-матері, озивається до Бога, перед Богом душу свою, як горющу, невгасиму свічку, ставить: тим-то й не слабло наше серце, тим-то ми сміливо рушали проти нечестивої сили, і Господь повсякчас помагав нам» [3, с. 75]. І щоб не трапилось із козаком – «не забуде ... християнської віри довіку!» [3, с. 73]. У Г. Жевуського світ Сопліци, тобто шляхетська Річ Посполита, тримається на сарматському католицизмі. В мовленні оповідача весь час присутні три слова: Бог, ксьондз, віра. Він журиться, що люди забули Бога й стали байдужі до його заповідей. Шляхетський герой гавенд, без сумніву, віруючий. Важко уявити шляхтича без образка святого під натільною сорочкою (у Радзивілла він показово величезний). Але відносини з Богом у шляхти

дивні. Сарматський бог Сопліци схожий на доброго магната, що піклується про своїх слуг. Радзивілл у хвилину розпачу й страшного гніву (після розстрілу його друга Володковича) був готовий повісити віленського єпископа, а потім їхати в Рим і просити прощення у Папи. Він вірить, що таким чином добрі відносини з Богом будуть відновлені, а совість очиститься [0]. Так само міркують й інші герої, яких від вчинення злочину часто утримує забобонність і смертельний страх перед муками в чистилищі чи пеклі. Ніщо не може зупинити багатого й жадібного пана Курдвановського («Люблінський трибунал»). Користуючись заступництвом гетьмана, він поступово прибирає до рук майно сусідів, вдаючись до послуг аморальних юристів штибу Абрамовича, пращур якого, за зауваженням Сопліци, «за дванадцять срібняків Ісуса зрадив» [5, с. 55], а сам Абрамович «так і за шість би всю Святу Трійцю продав» [5, с. 55]. Курдвановський зі спокійною совістю залишив би без шматка хліба вдову з трьома

5

малими дітьми тільки тому, що її село знаходилось якраз посередині його володінь. Але Курдвановському наснився сон. У ньому він отримав застереження (підкріплене до того ж раптовою смертю його спільників), що відразу відмовився від свого брудного задуму, відшкодував вдові всі витрати, заплатив за завдану шкоду й публічно попросив вибачення, стоячи на колінах. Останні тридцять років після цього він життя істинного християнина й здобув велику повагу шляхти. «... Визнання провини, каяття і відшкодування збитків – речі надлюдські, і тільки обранець Бога здатний їх здійснити» [5, с. 57], – підсумовує Сопліца. В житті шляхти переважають зовнішні форми релігійності. Неписьменного завзятого картяра пана Держановського вважають єретиком тільки тому, що в костелі він не може стояти на одному місці, й тому не молиться довго. Те, що «він своїх і чужих грабує, бешкетувати любить, так що просто страх» [5, с. 11], не грає великої ролі. Головне – Держановський носить медальйончик і щодня молиться, а цього достатньо, щоб називатися католиком. Релігійний формалізм з'єднується з вибуховим темпераментом таких героїв, як Володкович, що «завернув» трьох православних попів у католицьку віру. Для повного тріумфу костелу не вистачало лише четвертого, але він виявився «нерозумний і впертий, під батогоми помер» [5, с. 55]. Зовнішній прояв віри бачимо й у «Чорній раді». До історії, дійсності, життя П. Куліш ставиться з «якоюсь «християнською іронією» або й «романтичною іронією», як до грашки, до дурниці, до «суєти суєтствій», як каже Божий чоловік» [4, с. 480]. Навіть запорозькі гульбища – вираз того самого «безпечного та якогось смутного» погляду на світ, «гуляли вони і гульнею доводили, що все на світі суєта», бо «козацької душі і весь світ не сповнив би... Тільки один Бог може її сповнити» [3, с. 55]. Життя «помаже по губах медом, ти думаєш: отут щастя! Аж глянеш – усе одна омана», усе, крім вищого суду над людськими вчинками, крім останніх вироків над добром і злом, над живим і мертвим. Усі ці роздуми над життям письменник вкладає в уста Божого Чоловіка: «Іванця Брюховецького Господь гріхом уже покарав; а праведному чоловікові якої треба нагороди?.. Слави треба мирові, а не тому, хто славен. Мир нехай навчається добру, слухаючи, як оддавали жизнь за людське благо, а славному слава у Бога!» [3, с. 152]. Типово, що найбільші прокляттями, якими «обдаровували» січовики

6

Брюховецького за його ошуканство, стосувалися життя вічного й прощення гріхів: «Щоб тебе пекло та морило», «щоб тебе, окаянного, земля не прийняла», «щоб ти на страшний суд не встав» [3, с. 138]. В обох творах зустрічаємо мотив відплати гріхів за своїх предків: «...і що там тії князі, сенатори да великі пани наробили, про що вона і не відала, за все тепер одвічає» [3, с. 84] (жаліє польську пані, дружину Гвинтовки, оповідач). У гавенді «Старопольська палестра» Северин розмірковує над причиною занепаду Речі Посполитої й приходять до висновку, що це кара Господня за гріхи дідів і прадідів: «Ось так за злочини дідів і батьків невинні сини та внуки спокутують» [5, с. 106]. Наводить він приклади із життя. Був на Литві рід, який весь час усілякими способами здобував собі багатство й ніяк не міг задовольнитися тим, що мав. За це його нащадки тепер помирають у бідності. Один воевода, котрому не сподобалася жінка, з якою одружився його син (бо не була вона високого роду), наказав своїм слугам змусити її до розлучення, а слуги, котрі хотіли прислужитися своєму господареві, – утопили дівчину. За це Господь наслав йому ще гіршу невістку, яка зганьбила весь рід. Недоля спіткала онуків діда, котрий на сеймах не дозволяв встановлювати податки на військо, щоб протистояти Москві. Тепер Москва забрала його маєток, а онуки змушені носити рушницю в московському війську. Мотив побожності в основному розкривається через молитву. У романі П. Куліша перед кожною важливою справою козаки звертались із проханням до Бога. Шрам перед від'їздом із Череваневого хутора закликає: «Ходімо ж, да помолимося, щоб Господь допоміг нам у нашому доброму ділі». Простягає він руки до образу й просить благословення для Сомка в його задумі. Щиро вірять братчики, що Бог лише на їхньому боці, він допомагає їм у боротьбі з ворогами, тому й ревно моляться: «А наш брат, сірома, у своїй драній свитині щодень, щоніч з плачем зове на поміч Бога... наш брат, як той невольник до отця-матері, озивається до Бога, перед Богом душу свою, як горющу, негасиму свічку, ставить» [3, с. 75]. Тривожить Череваниху питання, а чи Гвинтовчина жінка молиться «по-нашому». Глибоко сягають вірування запорожців, і вони чітко дотримуються «релігійних формул», наприклад, коли «покотиться по небу і погасне ясна зоря, козак перехреститься і помолиться за усопшу душу» [3,

7

с. 58]. Мали й інший звичай: як вставали з-за столу – перш молилися до образів, лиш потім дякували господареві. Глибока побожність передавалася від батька до сина. «Ну не хвались іще синку, а Богу молись» [3, с. 72], – каже Шрам Сомкові, а трохи згодом у романі бачимо схожу пересторогу від Петра старому Пугачеві: «Не хвались та Богу молись!» [3, с. 105]. Якщо вірити Сопліці, то вся шляхетська Польща трималася на глибокій релігійності. Він говорить, що пан Білецький був богобійний, як ксьондз, і ні в кого не виникає сумнів, що помер він «у великій побожності». Кароль Радзивілл «пильно дотримувався всіх релігійних заповідей: щодня співав годинки до Непорочного зачаття Діви Марії, в суботу в нього був «сухий» день, і навіть у велику п'ятницю бив себе батою» [5, с. 24]. Наслідуючи приклад князя, трималася посту і вся шляхта. Шляхетську побожність змальовує Жевуський дещо іронічно, поєднуючи одночасно описи шляхетської релігійності з картинами пиятики й бенкетів. Якось святкували заручини племінниці судді перед попільною середою, весь день пили, гуляли, а о дванадцятій ночі ксьондз нагадав всім, що забави скінчилися. «Всі ми співали «Гірки жалі», аж стіни тремтіли... Чотири години ми стояли на колінах, а потім пішли до уніатської церкви, яка знаходилася недалеко двору, там отець бернардин провадив службу о четвертій ранку. Суддя йому прислужував... Після служби князь воевода з його величністю каштеляном, потім весь стан лицарський, спочатку урядовці, потім ми,

шляхта, по двоє підходили до вітваря до посипання голови попелом; а вже після нас жінки, так, що коли ми повернулися до замку, то вже було після шостої, і оскільки був перший день посту, без сніданку пішли ми відпочивати кілька годин» [5, с. 29]. Цього дня, говорить Сопліца, вина на столі не було, лише медовуха й пиво. Після бенкету, коли князь Радзивілл на бочці по Новогрудку роз'їжджав, пішов він одразу молитися і спати, бо пам'ятав, що на восьму ранку потрібно йти в костел. Отже, в обох творах переважають зовнішні форми релігійності. В «Чорній раді» побожність розкривається через молитву, в «Спогадах Споліци» – показові паломництва, пости, покаєння. В романі П. Куліша Бог любить лише козаків, ненавидить поляків, у збірнику гавенд Г. Жевуського Він – добрий магнат, котрий піклується про своїх підданих. У творі П. Куліша вищою є віра православна («греко-руська»), наратор у гавендах

8

дотримується думки, що поляк і католик – поняття тотожні, а всі сарматські традиції тримаються лише на релігії.

Література:

1. Билютенко Е. Романтическая шляхетская гавенда в польской прозе XIX века / Е. Билютенко. – Гродно : ГрГУ, 2008. – 135 с.
2. Веселовский А. Поэтика сюжетов / А. Веселовский // Веселовский А. Историческая поэтика. – М., 1989. – С. 300- 307.
3. Куліш П. Чорна рада / П. Куліш. – К. : Національний книжковий проект, 2011. – 352 с.
4. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 568 с.
5. Rzewuski H. Pamiętki Soplicy / H. Rzewuski; oprac. K. Duda Kaptur. – Kraków : Wydawnictwo GREG, 2008. – 238 s. 6. Węgrzyn I. W świecie powieści Henryka Rzewuskiego / I. Węgrzyn. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012 – 386 s.

9